

**ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŐINDA GERÇEKÇİLİK VE
PRAGMATİZM OLGULARI**
**MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE-SOYETLER BİRLİĞİ
İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİ**

Bülent ŐENER*

GiriŐ

Millî Mücadele döneminden bu yana Türk diŐ politikasının temel amacı Türkiye'de ve sınırları ötesinde refah içerisinde, istikrarlı, işbirliğine dayalı, bölgesel ve uluslararası bir ortamın yaratılması, sağlamlaştırılması, geliştirilmesini sağlamak ve bu sayede millî menfaatleri gerçekleŐtirmektir. Bu politikanın temelleri Mustafa Kemal ATATÜRK'le birlikte atılmıŐtır.

ATATÜRK'ün diŐ politika anlayışı onun dünya görüşünü de yansıtmaktadır. ATATÜRK, bir asker ve devlet adamı olarak fikir ve düşünceleri ile Türk diŐ politikasına önemli ölçüde yön vermiştir. ATATÜRK'ün uyguladığı diŐ politika, tamamıyla millî menfaatlere dayalı bir "millî siyaset" uygulamasıdır. Bu siyasetin çerçevesini ise Misak-ı Millî,¹ bağımsızlık, millî egemenlik, uluslararası hukuka saygı oluşturmuştur. Bu anlayış, Millî Mücadele dönemiyle birlikte başlayan ve Lozan'la devam eden siyasi faaliyetlerin de temelini oluşturmuştur.

ATATÜRK'ün diŐ politika anlayıŐında gerçekçilik ve pragmatizm olguları Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet dönemi Türk diŐ politikasının ana karakteristiklerindedir. Bu bağlamda, Millî Mücadele sırasında Sovyet Rusya ile yapılan iş birliği gerçekçi ve pragmatist bir diŐ politikanın önemli bir yansımasıydı. DiŐ politikada gerçekçi ve pragmatist olan Mustafa Kemal, dönemin hassas yapısını akılcı değerlendirerek, Lozan Konferansı görüŐmelerinde de, Boğazlar, Ahali Mübadelesi gibi Misak-ı Millî'yi kısmen sınırlayan sorunların ertelenmesine veya tam istenen bir çözüme kavuŐturulamamasına göz yumarak, sonraki dönemlerde izlediği güç ve denge politikasıyla uluslararası ortamı bu sorunların çözüme hazırlamıŐtır. Bu yazıda ATATÜRK'ün diŐ politika anlayışının gerçekçi ve pragmatist yönleri Millî Mücadele döneminde Sovyetler Birliği ile geliştirilen ilişkiler çerçevesinde ele alınıp değerlendirilecektir.

Millî Mücadele, Gerçekçi ve Pragmatist DiŐ Politika ve ATATÜRK

Millî Mücadelenin amaç ve ilkeleri, Mustafa Kemal'in önderliğinde Erzurum ve Sivas'ta toplanan kongrelerde tespit edilmiş, Büyük Millet Meclisi açılıncı da bir bildiri ile duyurulmuŐtu.² Misak-ı Millî bünyesinde toplanan bu ilkeler, daha sonra Türk diŐ politikasının ana hatlarını oluşturmuştur. Bu ana

* Araştırma. Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Misak-ı Millî metni için bk. Alev Coşkun; Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu–En Uzun 15 Gün/Ödemiş Direnişi, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997, s. 276.

² Bk. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu, <<http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/kb5.htm>>, 15.09.2006.

hatlar çerçevesinde gerçekleştirilen Millî Mücadele'nin yürütülmesinde başlıca iki dış politika aracı kullanılmaktaydı: Savaş ve diplomasi. Bu açıdan, Anadolu hareketinin Heyet-i Temsiliye döneminde şekillenmeye başlayan Misak-ı Millî amacına en uygun çözümü sağlayabilmesi, Ankara Hükûmetinin bu iki dış politika aracını birbirine uyumlu, birbirini tamamlayan bir şekilde kullanmasıyla yakından ilişkiliydi. Bu amaca yönelik olarak izlenen diplomatik stratejinin başlıca iki temel ögesi mevcuttu. İlkin, Ankara, İtilaf devletlerini dengeleyecek bir güç bulmak durumundaydı. O dönemin koşullarında bu güç ancak Sovyetler Birliği olabilirdi. Dolayısıyla, Ankara'nın yeni Sovyet yönetimi ile İtilaf devletleri arasında sürmekte olan çatışmayı değerlendirmesi gerektiriyordu. İkinci olarak, Yunanların Anadolu'ya çıkışları ile iyice belirginleşen Müttefikler arası çatışmalardan yararlanılabildi. Bu konuda en önemli hedef, Yunanistan'ın mümkün olduğunca yalnız bırakılmasını sağlamak için İngiltere ile Fransa ve İtalya arasındaki anlaşmazlıkların değerlendirilmesiydi. Bu şekilde askerî başarı yolu da açılmış olacaktı. Lozan'da ulaşılan sonuç hatırlandığında, Ankara hükûmetinin bu stratejiyi oldukça başarılı bir biçimde uyguladığı görülecektir.³ Ulaşılan bu sonuç gerçekçi ve pragmatist bir dış politika anlayışının bir ürünüydü.

ATATÜRK'ün dış politikası her zaman gerçekleri esas alan bir politika olmuştur. Gerçekçi dış politika, millî güç unsurları ile ulaşılmaya hedeflenen millî hedefler arasındaki uyumu gözetken, boş hayaller peşinde koşmayan, maceracılıktan uzak bir politikadır. Bu politika aynı zamanda millî hedeflerin gerçekleştirilmesinde kararlı olmayı da amaçlamaktadır. ATATÜRK'ün dış politikası aynı zamanda pragmatizm temellidir. Pragmatist dış politika, düşüncelerin, politikaların ve önerilerin değerlerinin onların yararlılıkları, işlerlikleri ve uygulanabilirlikleri ile belirlenmesi esasına dayanmaktadır.

ATATÜRK, gerçekçi ve pragmatist yapısının bir sonucu olarak, yeni Türk Devleti'nin dış politikasını saptarken, Türkiye'nin jeopolitik konumunu, tarihî gelişme çizgisini, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesini ve dünyanın içinde bulunduğu konjonktürü dikkate alarak uygun hedefler belirlemiştir. Ulusal ve uluslararası gerçeklerin sürekli olarak göz önünde bulundurulduğu bu politika sayesinde Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmış, kendisini dünyaya tanıtmıştır. Gerçekçilik ve pragmatizm ilkeleri, Misak-ı Millî'den ve Millî Mücadele'ye, Millî Mücadele'den Lozan'a ve sonrasındaki önemli birçok gelişmede kendisini göstermektedir.

Gerçekçi ve Pragmatist Bir İlişki: Millî Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri

Millî Mücadele sırasında Türkiye'nin, Sovyet Birliği ile ilişkilerinin yürütülmesi gerçekçi ve pragmatist bir temel üzerinde gerçekleşmiştir. Millî Mücadele başladığında, Türkiye, Sovyet Birliği dışında, zamanın hemen tüm büyük devletleri ile mücadele etmek durumunda kalmıştı. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Sovyet Birliği ile işbirliği yapması ve bu devletin yardımını

³Faruk Sönmezoğlu; "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", Türk Dış Politikasının Analizi, (der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35.

istememesi doğal bir durum olarak ortaya çıkıyordu. Farklı bir dünya görüşünü ve devlet biçimini kabul etmiş bulunan Sovyet Birliği ile işbirliği yapılmak istenmesinin hiçbir ideolojik yanı yoktu ve günün şartları bunu gerektiriyordu.

Ankara hükümeti, İngiltere ve yandaşlarına karşı giriştiği istiklal mücadelesinde Sovyet Rusya'yı bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışacaktı. Nitekim, Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey mecliste yaptığı bir konuşmada, Yunan kuvvetleri ile sürdürülen mücadeleyi kastederek şöyle demektedir: "Ankara Millî hükümetinin muhtaç olduğu dış kaynağı Batı'da bulmanın imkânı yoktur. Hariciye Vekili olmak sıfatı ile resmen ve alenen beyan ediyorum ki, şimdiye kadar Batı'da bize sağlam bir dayanak olacak ve ümit verecek hiçbir kesin değişiklik vaki değildir. Buna rağmen, Hükümetimiz mutlaka ve mutlaka bu büyük mücadelede kendisine yardımcı olarak büyük bir dış kuvvete dayanmak zorundadır. Bizim istediğimiz, millî sınırlarımız içinde iktisadi ve siyasi istiklalimizdir. Bunu, bugün resmî ve aleni bir dil ile bize söyleyecek ve kabul edecek her devlete şimdiden elimizi uzatmaya hazırız."⁴ Ahmet Muhtar Bey bu sözleriyle Türkiye'nin doğal olarak Sovyetler Birliği ile anlaşması gereğini belirtiyordu. Ancak bir yardım söz konusu ise bunun ilkeleri de açıkça belirtilmeliydi. İzlenen dış politikanın temel hedefi Misak-ı Millî sınırlarının bütünlüğünün sağlanması olduğuna göre, başka bir devletle oluşturulacak ittifaklarda, karşı tarafın bu konudaki tutumu birincil derecede öneme sahip olacaktı. Tarafların siyasi rejimlerinin farklılığı ikincil derecede bir sorundu.⁵ Nitekim, Mustafa Kemal de mecliste, Sovyet yardımı söz konusu olduğunda, dış yardımın ulusal bağımsızlık ilkelerimize aykırı olmaması gerektiğini ortaya koyarken, Sovyetler Birliği yönetimini kastederek "Görülebilmek için komünist olunuz veya olmaya mecbursunuz diye kimse bir şey demediği gibi sizinle dost olmak için komünist olmaya karar verdik dememişizdir"⁶ diyerek rejim farklılığının iki ülke arasındaki siyasi işbirliğine engel oluşturmadığını ifade ederek gerçekçi ve pragmatist bir anlayış sergilemiştir.

Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilgisi, Büyük Millet Meclisinin açılmasından çok önce başlamıştı. Sovyetler gizli anlaşmaları ilan ederek Türkiye konusunda Çarlık Rusyası'nın politikasını gütmeklerini belirtmek istemişlerdi. Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Millî Mücadele, Sovyetler tarafından iyi karşılanmıştı. Sovyetler Birliği, Anadolu hareketi ile iyi ilişkiler kurmayı hedefliyordu. Bunun siyasi, askerî, stratejik ve ideolojik nedenleri vardı. Bir defa, İngiltere her iki ülkenin de ortak düşmanı durumundaydı. Gücünün doruğunda bulunan İngiltere, Kafkasya, İran ve Afganistan'a hakim duruma gelerek Rusya'yı güneyden kuşatmıştı. Bunun yanında Mondros Mütarekesi'yle Boğazlar da İngiltere'nin denetimi altına girmişti. İngiltere ayrıca, kendi etkisi altındaki Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek ve Doğu Anadolu'da da kendi güdümünde bir Ermenistan ve

⁴ Sabahattin Selek; Anadolu İhtilali, Örgün Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 414-415.

⁵ Sönmezoğlu; s. 36.

⁶ Selek; s. 421-422.

Kürdistan'la bu bölgeyi kontrol altında tutmak, böylece Sovyetleri sıkıştırmak istiyordu.⁷ Ayrıca Kafkasya'da İngiltere'nin kurduğu bağımsız devletler (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) aracılığı ile Sovyetler Bakü petrolerinden de yoksun bırakılmıştı. Kafkasya'da kurulan baraj ancak Türkiye ile işbirliği yapılarak yıkılabilirdi.⁸

Bakü'de yapılan III. Enternasyonal'in kararları da Sovyetlerin bütün Müslüman uluslar üzerinde etkili olması için Türkiye'yi desteklemesinde başka bir nedendi. Sovyet Birliği, Türkiye'nin emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı yapmasıyla, Türkiye'nin de Sovyet ideolojisini benimseyebileceğini, böylece bütün İslam dünyasının da kazanılabileceğini düşünüyorlardı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin emperyalizme karşı bağımsızlık savaşını kazanmasının, bütün sömürgelere örnek olabileceğini ve sömürgelerin de ayaklanması sonucu, buraları sömüren Avrupa ülkelerinin fakirleşerek, kapitalizmin çökeceğini ümit ediyorlardı.⁹ Esas itibarıyla Lenin tarafından ortaya konan bu görüşe, III. Enternasyonal'in ikinci kongresinde Hintli M. N. Roy, liderliğini komünistlerin yapmadığı millî burjuva hareketlerinin desteklenmemesi yolundaki teziyle karşı çıkarken; Stalin ve diğer bazı Kafkasyalı Bolşevikler de, karşılıklı ilişkilerden kaynaklanan bazı nedenlerden dolayı Anadolu hareketine yardım edilmesine taraftar değillerdi.¹⁰ Fakat 1920 yılında ve 1921 yılı başlarında ortaya çıkan, belirginleşen bazı gelişmeler, Sovyet liderlerinde Anadolu hareketine karşı olan tereddütlerin azalmasına neden oldu. İlk, 1921 yılı Mart ayında Alman Komünist Partisi'nin giriştiği "Mart Eylemi" olarak bilinen silahlı ayaklanmanın bastırılması ile belirginleşen Avrupa'daki başarısızlıklar, Sovyet liderlerinin Avrupa dışındaki gelişmelerle daha yakından ilgilenmelerine neden olurken, bugünden yarına gerçekleşecek bir dünya devrimi beklentilerini de sona erdirmiştir. İkinci olarak, bazı Avrupa ülkelerinde iktidarı ele geçirmek için gerçekleştirilen başarısız ayaklanma girişimleri, bu ülkelerdeki solun etkisinin azalmasına, buna karşılık anti-komünist hareketlerin güçlenmesine neden olmuştu. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği, kendisine karşı oluşabilecek geniş bir koalisyonla karşı tek başına kalabilirdi. Bu nedenle, bir yandan Batılı kapitalist ülkeler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanılmalı-mümkünse bunlar daha da derinleştirilmeli-, diğer yandan da bu ülkeler safında yer almayan, bu ülkelerle çeşitli sorunları bulunan ülkelerle işbirliğine gidilmeliydi. Bu durumda Moskova-Ankara yaklaşması daha da kolaylaşıyordu.¹¹

Sovyet liderleri, özellikle III. Enternasyonal'in kurulduğu 1919 yılı Mart ayından itibaren, Doğu ülkelerine yönelik olarak yaptıkları propaganda

⁷ Selek; s. 414-424.

⁸ Ergün Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986, s. 294-295.

⁹ Hermann Weber; III. Enternasyonal Belgeler: 1919-1943, Belge Yayınları, İstanbul, 1979, s. 20-25.

¹⁰ Sönmezoğlu; s. 37.

¹¹ a.g.e.; s. 37-38.

çalışmalarında Türkiye'ye de yer ayırmışlar, Anadolu'daki ulusal kıpırdanışları Sovyet tipi bir harekete dönüştürebilmek için çaba sarf etmişlerdir.¹² 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) hükümetinin kurulmasından sonra Sovyetler Birliği'nin Ankara'ya karşı izlediği politika resmî ve gayiresmî düzeylerde farklılıklar göstermiştir. Resmî ilişkiler düzeyinde Sovyetler ideolojik bir beklentiyi açıkça gündeme getirmemişlerdir. Bunun böyle olduğu Mustafa Kemal'in yukarıda geçen ifadesinden de anlaşılabilir. Buna karşılık Sovyet yöneticileri, kendileri ile çeşitli derecelerde yakınlık içerisinde bulunan Anadolu'daki solcu gruplar aracılığı ile Anadolu hareketini sosyalist nitelikli bir harekete dönüştürme yolunda gayret sarf etmişlerdir. Her şeye rağmen, bu iki durum arasında kaçınılmaz bir tercih gerektiğinde hükümetler arasındaki iyi ilişkileri korumayı daima birinci planda tutmuşlardır.¹³

Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'ya gayiresmî bir temsilcinin gönderilmesini ve Sovyetlerden para ve silah yardımı alma olanaklarının araştırılmasını uygun görmüştü. Bu iş için eski İttihatçılardan, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa seçilmişti. Bir parça da onun çabasıyla, 1920 yılının ilk aylarında, Anadolu'ya Ruslardan, az da olsa bir yardım gelmişti. Ancak İngilizlerin, 1920 baharında giriştikleri saldırı hareketi, Mustafa Kemal'in Sovyetlere ilk olarak resmî ve ciddi görüşme teklifinde bulunmasına yol açmıştır.¹⁴ İstanbul'un işgali, Sevr Anlaşması'nın açığa vurulması ve bunun doğurduğu savaş, Sovyetlerden bir an önce yardım almayı gerektirmekteydi. Büyük Millet Meclisinin kurulmuş olması Mustafa Kemal'e, Moskova'ya resmî bir diplomatik heyet göndermek için aradığı fırsatı vermiştir. Mustafa Kemal, Lenin'e bir mektup yollayarak, diplomatik ilişkilerin kurulmasını önermiş ve emperyalizme karşı mücadelede, Türkiye'ye yardım edilmesini istemiştir. Mektupta ayrıca, Bolşeviklerin Gürcistan'a askerî harekât yaparak İngilizleri buradan çıkarmaya çalışmaları durumunda, Ankara hükümetinin de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine askerî harekât yapmayı kabul ettiğini, başlangıç olarak 5 milyon altın, askerî silah, cephane, malzemenin gönderilmesi isteniyordu.¹⁵ Bu arada, yazılan mektubun yanıtı beklenmeden Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet 11 Mayıs 1920'de Sovyetler Birliği'ne gitmek üzere hareket etmişti. Bu heyetin hareket ettiği gün TBMM'de Lenin'in bir mektubu okundu. Lenin mektubunda Ermeni haklarından söz ediyordu.¹⁶ Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki heyet Sovyetlerdeki iç savaş ve ulaşım güçlükleri yüzünden Moskova'ya ancak 19 Temmuzda varabildi. Yapılan

¹² Fahir Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, c. 1-2, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 308-309.

¹³ Sönmezoğlu; s. 38. Türkiye'deki komünist hareketlerle ilgili bir çalışma için bk. İlhan E. Darendelioğlu; Türkiye'de Komünist Hareketler, Toker Yayınları, İstanbul, 1979.

¹⁴ Lord Kinross; Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu, (çev.) Necdet Sander, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1994, s. 286.

¹⁵ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar; Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, 1990, s. 16.

¹⁶ Aybars; s. 295-296.

görüşmelerde, bir dostluk anlaşmasının esasları 24 Ağustosta hazır olmasına rağmen esas olarak Kafkasya sorunu, kısmen de Sovyet yöneticilerinin siyasi tereddütleri sonuca ulaşılmasını engelledi.¹⁷ Mustafa Kemal'in 26 Nisan tarihli mektubuna ise Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in imzasıyla 3 Haziran 1920'de verdiği cevapta TBMM hükümetinin resmen tanındığı bildiriliyor, bununla beraber herhangi bir ittifaktan söz edilmiyordu. Çiçerin mektubunda ayrıca, Ermenilerin yerlerine dönmesi ve bundan sonra "Türk Ermenistanı'nda, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum'da plebisit (halk oylaması) yapılmasını" istiyor ve Sovyet yardımını bu şarta bağlıyordu.¹⁸

Kafkasya'nın durumu, Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin gelişebilmesi açısından son derece önemliydi. İngilizlerin etkisindeki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri iki tarafın yakınlaşması önünde maddi bir set oluşturmaktaydılar. Bu engellerin mutlaka ortadan kaldırılması gerektiği Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşalar tarafından da önemle dile getirilmekteydi. Tam bu sıralarda Bolşevikler Azerbaycan'da iktidarı ele geçirmişler ve Ermenistan devleti üzerinde de önemli ölçüde etki sahibi olmuşlardı. Ankara Hükümeti temsilcileriyle Sovyet yetkilileri arasında Moskova'da süren görüşmelerin çıkmaza girmesinin ana nedeni buydu. Ermenistan üzerindeki Sovyet etkisinin artması üzerine Çiçerin, Bekir Sami Bey'den Ermeniler lehinde bazı taleplerde bulunmuş, bu taleplerin kabul edilmemesi üzerine de görüşmeler tıkanmıştı.¹⁹ 1 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan "Şark Milletleri Kurultayı"nda Zinovyev açılış konuşmasında Türkiye'ye değinerek "Başında Mustafa Kemal bulunan hareketin komünist harekâtı olmadığını bir dakika bile unutmadıkları"nı, "Fakat İngiliz hükümetinin aleyhine yürüyen her devrim mücadelesine yardım etmeye hazır olduklarını" söylemekteydi.²⁰

Öte yandan Türkiye, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurulması için, Haziran ayında başlaması gereken Doğu Cephesi'ndeki Ermeni harekâtını da bu yüzden ertelemişti. Fakat Sovyetlerin bu tutumu ve Kızıldoru'nun

¹⁷ Sönmezoğlu; s. 38-39.

¹⁸ Aybars; s. 297. Sovyetler Birliği ile ilişki ve dış yardım konusu gündeme geldiğinde 3 Temmuz 1920'de Meclis'te gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa, "Pek ziyade memüldür ki (umulmakta) Sovyet Cumhuriyeti bize tasavvur ettiğimiz muavenetleri (yardım) ifa etsin (yerine getirsin)... Biz kendi mevcudiyetimizi (varlığımızı) yine kendi mevcudiyetimizle müdafaa ve muhafaza edecek tarzda hareket etmeliyiz ki hiçbir surette nevmid (ümitsiz) olmayalım." sözleriyle, Sovyet yardımına bağlanmamak, kendi kaynaklarımızla hazırlanmak gerektiğini, çünkü Sovyet yardımının gelmemesinin ümitleri yok edebileceğini belirtmekteydi. Dış yardım, doğal olarak bu tarihte Sovyet yardımı söz konusu olunca Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu ilkeleri, yardım ve dış ilişkilerin bu ilkeler içinde biçimlendiğini görüyoruz. Bu bakımdan Mustafa Kemal, tam bağımsızlık temeli üzerine oturduğu temel politikasını, dış yardım konusunda da bu esastan ödün vermeden kabul etmektedir. Dış yardım bir araçtır, oysa bağımsızlık amaçtır. Bu bakımdan her ülke ile ilişki kurmak mümkündür. Bağımsızlığın ön koşulu, uluslaşmak olduğuna göre Mustafa Kemal, ulusal bağımsızlığın her şeyden önce ulusun kendi öz kaynaklarına dayanmasına, dış yardımın himaye biçimine girmemesine dikkat etmektedir.

Bk. Aybars; s. 297-298.

¹⁹ Sönmezoğlu; s. 39

²⁰ Aybars; s. 297

Kafkasya'ya girmesi üzerine Türk ordusu ileri harekâta geçti. 29 Eylülde Sarıkamış alındı. Fakat Sovyetlerin alacağı durumun beklenmesi için ileri harekât durduruldu. Sovyetler eski görüşlerinde ısrar edince, Mustafa Kemal, Misak-ı Millî'den ödün verilmeyeceğini bildirdi. 21 Ekimde de Karabekir Paşa'nın isteği kabul edilerek, Ermeni ordusunu yok etmesi izni verildi. 28 Ekimde yeniden taarruza başlayan Türk ordusu 30 Ekimde Kars'ı geri aldı. Gümrü'yü de terk eden Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar ve 17 Kasımda ateşkes kabul edildi. Gümrü'de başlayan görüşmeler sonunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imza edildi. TBMM'nin ilk askerî başarısı sonucu ilk anlaşması olan Gümrü Anlaşması ile Kars, Sarıkamış, Kağızman, Rulp ve İğdir yeniden Türk topraklarına katıldı.²¹

Bu anlaşmanın imzalanması ile Türkiye Doğu Cephesinde üstün geldi. Barışın sağlanmasıyla, bu cepheden önemli sayıda asker, silah ve cephane Batı Cephesi'ne taşındı. 5 Aralık 1920'de Ermeni Hükûmeti Sovyetleştirilince, burada Sovyetler egemen oldular. Sovyetler barış anlaşmasının değiştirilmesini istiyorlardı. Ankara bunu kesin bir şekilde reddetti. Azerbaycan ve Ermenistan'da birer Bolşevik hükûmeti kurmayı başaran Sovyetler, Gürcistan'daki Menşevik hükûmeti karşı harekâta girilerek Kafkasya'daki Bolşevik hükûmetler zincirinin son halkasını tamamlamaya çalışıyorlardı. Sovyetler Birliği bu sırada İngiltere ile ticaret anlaşması imzalamak üzere olduklarından Türkiye ile anlaşmayı, İngilizleri kızdırmamak için de geciktiriyorlardı. Fakat İngiltere'nin Sovyetlerden istediği, Türk İstiklal Savaşı'na yardım etmemeleri şartını reddettiler. Yine bu sırada Türkiye'nin Londra Konferansı'na (Şubat 1921) katılması Sovyetleri, Türkiye'nin İngiltere ile anlaşmak üzere olduğu endişesine düşürdü. Bir yandan bu ilişkiler sürerken, diğer yandan Sovyetler Kafkasya'yı ele geçirmek için ilerliyorlardı. Gürcistan, 1921 yılı başında Türkiye ile ilişki kurup, Ankara'ya bir elçi gönderdi. Elçi, Mustafa Kemal ile görüşerek, Gürcistan'ın Sovyet tehdidi altında bulunduğunu, Gürcistan'ı Sovyet işgalinden kurtarmak için Türk kuvvetlerinin Gürcistan'ın bazı bölgelerini geçici olarak işgal etmesini istedi. 20 Şubat 1921 tarihinde Kızılordu Gürcistan'ı işgale başlarken Türkiye de 22 Şubatta Gürcistan'a bir nota vererek, Brest-Litovsk Anlaşması gereğince Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye iadesini istedi. Gürcü Hükûmeti bu isteği kabul edince, bu bölgeler Türkiye'ye devredildi. Kâzım Karabekir Paşa da Sovyetler Batum'a yaklaşmadan önce 11 Martta Batum'u kayıtsız şartsız işgal etti. Fakat 14 Martta Gürcü hükûmeti Sovyetlerle bir ateşkes anlaşması imza edince, Batum, Sovyetler tarafından da işgal edilmiş oluyordu. Bu durumda Batum'da bulunan Türk kuvvetleri ile Kızılordu arasında çatışma tehlikesi belirmişti. Bu tehlikeli durum 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Anlaşması'na kadar sürecekti.²²

Bu olayların olduğu zaman diliminde Ankara ile Moskova arasındaki diplomatik ilişkiler de geliyordu. Batı cephesinde kazanılan Birinci İnönü Savaşı, Ankara'nın prestijini artırmıştı. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin

²¹ Aybars; s. 260-262

²² Aybars; s. 260-261.

Ankara Büyükelçisi olarak atanan M. Budu Medivani 1921 yılı Şubat ayında kente gelmiş, buna karşılık Ankara hükümetince Moskova Büyükelçisi olarak atanan Ali Fuat Paşa ile Sovyet yetkilileri arasındaki görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921 tarihinde iki ülke arasında Moskova Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Sovyetler Birliği Sevr Anlaşması'nı tanımıyor, Misak-ı Milli'de belirlenen sınırlar içerisindeki Türkiye'yi ve onun temsilcisi olarak Ankara hükümetini tanıdığını beyan ediyordu. Anlaşmaya göre Sovyetler, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini kabul ediyor, buna karşılık Türkiye'de Boğazlar'ın statüsünün sadece Karadeniz'e sahildar devletlerce saptanması görüşünü destekliyordu. Ayrıca iki taraf da Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında yapılmış olan her türlü siyasi ve mali anlaşmaları geçersiz ilan ediyorlardı. Böylece, Ankara hükümeti doğuda hedeflediği dış politika amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış olurken, esas mücadelenin sürdüğü Batı cephesinin gerisini de güvence altına almış oluyordu. Ayrıca daha önceki dönemde oldukça sınırlı kalmış olan Sovyetlerin yaptığı para ve silah yardımları da bu anlaşmayı takiben önemli ölçüde artmıştır.²³

Moskova Anlaşması'na giden süreçte belirtilmesi gereken bir diğer nokta da Mustafa Kemal'in hem Türk-Sovyet ilişkilerindeki güveni artırarak yardımın devamını sağlamak hem de yurt içindeki komünist hareketleri denetim altına alabilmek için kendi eliyle komünist bir parti kurmuş olmasıdır. Mustafa Kemal'in gerçekçi ve pragmatist anlayışının bir sonucu olarak 18 Ekim 1920'de kurulan Resmî Komünist Fırka, fonksiyonunu tamamladıktan sonra kapatılmıştır.²⁴ Bu noktada, Mustafa Kemal'in 22 Ocak 1921'de TBMM'de komünist düşünceleri suç sayıp saymama konusunda gizli oturumda yaptığı konuşma Sovyet Rusya ile ilişkilerin pragmatik temelini açıkça ortaya koymaktadır:

“...Efendiler, iki türlü önlem olabilirdi. Birisi doğrudan doğruya komünizm diyenin kafasını kırmak; diğeri Rusya'dan gelen her adamı derhal denizden gelmiş ise vapurdan çıkarmamak, karadan gelmiş ise sınırın dışına atmak gibi zorlayıcı, şiddetli, kırıcı önlem kullanma... Bu önlemleri almak, iki noktadan yararsız görülmüştür. Birincisi, iyi ilişkilerde bulunmayı gerekli saydığınız Rusya Cumhuriyeti tümüyle komünisttir. Eğer böyle zorlayıcı

²³ Sönmezoğlu; s. 39-40. Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal ile Stalin arasında yoğun diplomasi trafiği gerçekleşmiştir. Sovyet Rusya tarafından Türkiye'ye 10 milyon rublelik ekonomik destek sağlanmıştır. Bu, o dönemde önemli bir meblağdır. Ayrıca Türkiye'nin ilk tekstil tesisleri o dönemde Rusya'nın yardımıyla kurulmuştur. Aralık 1925'te Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştır. O dönemde çok sayıda üst düzey temaslar olmuştur. Öyle ki, Taksim Meydanı'ndaki (İstanbul) Cumhuriyet Heykelindeki bir figür, dönemin Rus büyükelçilerinden birine aittir. Bu, o dönemdeki ilişkilerdeki yakınlığın bir göstergesidir. Bk. Muğla Üniversitesi Haftalık Bülteni, Sayı 139, 06-12 Mart 2006,

<<http://www.mu.edu.tr/t/buhafta/2006/139/>>, 15.09.2006

²⁴ Bu konuda bk. Doğan Avcıoğlu; Milli Kurtuluş Tarihi, c. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 287-290. Ahmet Samim, "The Tragedy of Turkish Left", s. 60-85.

<<http://www.newleftreview.net/?getpdf=NLR12204>>, 15.09.2006

önlem uygularsak, o hâlde kayıtsız koşulsuz Ruslarla ilişkide bulunmamak gerekir. Oysa biz, birçok siyasal düşünce ile birçok neden ve etkenden dolayı Ruslarla temas ve ilişkide bulunmak ve görüşmek istedik ve istiyoruz ve isteyeceğiz. O hâlde uygulayacağımız önlemlerde dostluğunu istediğimiz bir ulusun, bir hükûmetin ilkelerini tahkir etmemek zorundayız. İşte bunun içindir ki zorlayıcı önlem kullanmak istemedik. İkinci bir noktadan da zorlayıcı önlem kullanmayı yararlı görmedik: Bildiğiniz gibi düşünce akımlarına karşı, düşünceye dayanmayan kuvvetle karşılık vermek, o akımı yok etmedikten başka, herhangi bir kişiyle, herhangi bir insanla konuşulduğu zaman onun herhangi bir düşüncesini kuvvet zoru ile reddederseniz, o ısrar eder. İsrar ettikçe kendi kendini aldatmakta daha çok ileri gidebilir. Bundan dolayı, düşünce akımları cebir, şiddet ve kuvvetle reddedilemez. Tersine takviye edilir. Buna karşı en etkili çare, düşünce akımına karşı düşünceyi oluşturmak, düşünceye düşünce ile karşılık vermektir. Bundan dolayı, komünizmin memleket için, milletimiz için, dinimiz için, kabul edilemez olduğunu anlatmak yani kamuoyunu aydınlatmak en yararlı çare görülmüştür...²⁵

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal, Sovyet Rusya ile olan ilişkilerle, komünizmin Anadolu'ya geçmesini ayrı kefelere tutmaya özen göstermiş; birincisine ne kadar önem verip destekliyorsa, ikincisine de o kadar karşı çıkmıştır. Öte yandan, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında gelişen ilişkiler, Batı dünyasında Anadolu'nun Bolşevikleşebileceği endişesinin doğmasına ve sonuçta Türkiye'nin karşısındaki cephenin dağılmasına giden yolu da açmıştır. Ankara hükûmeti Mustafa Kemal'in önderliğinde, askerî alanda kazandığı zaferlerin yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefik Devletlerin aralarındaki çelişkilerden, Rusya ile Batılı devletler arasındaki dayanışmanın çökmesinden bir denge yaratmasını bilmiş ve bağımsızlığını kazanarak Lozan Antlaşması sürecini başlatmıştır.

Sonuç

Amaç ve ilkeleri, Mustafa Kemal'in önderliğinde Erzurum ve Sivas kongrelerinde tespit edilen Millî Mücadele'nin dış politikasında içinde yaşanan dünyanın gerçeklerini gören anlayışın büyük etkisi vardır. Mustafa Kemal'in önemli ölçüde yön verdiği bu gerçekçi ve pragmatist dış politika, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli katkılarda bulunmuş, bu mücadeleden sonra da devleti hiçbir zaman savaş tehlikesi ile karşı karşıya bırakmadan, onun uluslararası hedeflerine ulaşmasını sağlamıştır. Misak-ı Millî'nin, ülkenin olanakları ile çıkarları arasında kurduğu mükemmel denge, gerçekçi ve pragmatist dış politika anlayışıyla pratiğe geçirilmiştir.

Millî Mücadele döneminde, gerçekçi ve pragmatist bir dış politika anlayışıyla Sovyetler Birliği'yle kurulan ilişki çok anlamlıdır. Farklı bir dünya görüşünü ve devlet biçimini kabul etmiş bulunan Sovyetler Birliği ile işbirliği

²⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları; Devre: I, İçtima I, Tarih: 22.1.1921. i, 31, c. 3, Sayfa 334'ten aktaran Uğur Mumcu, Uyan Gazi Kemal, UMAG Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 119-120.

yapılmak istenmesinin hiçbir ideolojik yanı yoktu ve günün şartları bunu gerektiriyordu. Böylece Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirilerek Batı'ya bir mesaj verilmeye çalışılmış ve Batı'ya karşı gerekirse Sovyetler ile birlikte hareket edilebileceği gösterilmiştir. Galip devletlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında statükoları belirlemede hemfikir olmadıkları gerçeği ile de birleşen bu politika sayesinde Millî Mücadele'nin en önemli safhalarında Batı'ya karşı önemli bir denge kurulmuştur.

ATATÜRK'ün dış politikadaki gerçekçi ve pragmatist tutumu, Millî Mücadele'den sonra da devam etmiştir. Lozan Antlaşması'yla kendini uluslararası alanda kabul ettiren Türkiye, dönemin mevcut uluslararası çıkar çatışmaları ve gruplaşmaları karşısında, büyük ülkeler ve komşularıyla dostluk ilişkilerini sürdürmeye çalışırken; Milletler Cemiyetine de üye olarak ortak güvenlik sisteminden yararlanmaya çalışmış, batıdaki ve doğudaki komşularıyla çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Böyle bir politikanın kararlı ve gerçekçi bir biçimde uygulanması Türkiye'ye, Lozan'da çözüme kavuşturulamayan meselelerinin (Boğazlar sorunu, Ahali Mübadelesi vs.) hâlli için de olumlu bir uluslararası ortam temin etmiştir.

Sonuç olarak, Millî Mücadele döneminden başlayarak ATATÜRK tarafından yönlendirilen Türk dış politikası, gerçekçi ve pragmatist temelde yeni ve millî bir devlet kurma çabasıdır ve bu çaba bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş diplomasisini de oluşturmuştur. Uluslararası ilişkilerde, "tarihî dostluk" ve "tarihî düşmanlık" yerine değişen şartlar ve karşılıklı yarar ilişkilerini esas alan bu dış politika anlayışı ile Türkiye, Lozan Barış Antlaşması sonucunda Birinci Dünya Savaşı sonrası statükoyu değiştiren ilk ülke olarak tarihe geçmiştir.

Kaynaklar

AKŞİN, Abtülâhat; ATATÜRK'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, c. 1-2, Alkım Yayınevi, İstanbul, 11. Basım.

ATATÜRK, M. Kemal; Nutuk, c. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, c. 2, Ankara, 1989.

AVCIOĞLU, Doğan; Millî Kurtuluş Tarihi, c. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

AYBARS, Ergün; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

COŞKUN, Alev; Kuvayı Millîye'nin Kuruluşu–En Uzun 15 Gün/Ödemiş Direnişi, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997.

DARENDELİOĞLU, İlhan E.; Türkiye'de Komünist Hareketler, Toker Yayınları, İstanbul, 1979.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Cem SAR; ATATÜRK ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, 1990.

GÜRÜN, Kamuran; Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

KINROSS, Lord; ATATÜRK: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu, (çev.) Necdet Sander, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1994.

MUMCU, Uğur; Uyan Gazi Kemal, UMAG Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

ORAN, Baskın; Türk Dış Politikası 1918-1980, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

SAMİM, Ahmet; "The Tragedy of Turkish Left", New Left Review, March-April (126/1981) s. 60-85, <<http://www.newleftreview.net/?getpdf=NLR12204>>, 15.09.2006.

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, Örgün Yayınları, İstanbul, 1981.

SÖNMEZOĞLU, Faruk; "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", Türk Dış Politikasının Analizi, (der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

ÜLMAN, A.Haluk; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923–1968", S.B.F.Dergisi, c. 23, no: 3, Ankara, 1968, s. 241-273.

WEBER, Hermann; III. Enternasyonal Belgeler, 1919-1943, Belge Yayınları, İstanbul, 1979.

TBMM Gizli Celse Zabıtları; c. 1-2-3-4, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Muğla Üniversitesi Haftalık Bülteni; Sayı 139, 06-12 Mart 2006, <<http://www.mu.edu.tr/t/buhafta/2006/139/>>, 15.09.2006.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu; <<http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/kb5.htm>>, 15.09.2006.